

УДК 37.011.31.001

О. М. ГОРОДИСЬКА

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ДО ПЕДАГОГІЧНОГО САМОАНАЛІЗУ

Обґрунтовано педагогічні умови формування готовності майбутнього вчителя до педагогічного самоаналізу: розвиток у студентів позитивного ставлення до аналітичної діяльності на рівні рефлексії; формування системи дидактико-технологічних і самоаналітичних знань і вмінь; педагогічний супровід самоаналітичної діяльності на рівні всіх компонентів навчально-виховного процесу; організація науково обґрунтованого моніторингу результатів навчального процесу у контексті особистісних досягнень.

Ключові слова: педагогічні умови, педагогічний самоаналіз, рефлексія, майбутній учитель, професійна підготовка.

О. Н. ГОРОДИСКАЯ

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ГОТОВНОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ К ПЕДАГОГИЧЕСКОМУ САМОАНАЛИЗУ

Обоснованы педагогические условия формирования готовности будущего учителя к педагогическому самоанализу: развитие у студентов положительного отношения к аналитической деятельности на уровне рефлексии; формирование системы дидактико-технологических и самоаналитических знаний и умений; педагогическое сопровождение самоаналитической деятельности на уровне всех компонентов учебно-воспитательного процесса; организация научно обоснованного мониторинга результатов учебного процесса в контексте личностных достижений.

Ключевые слова: педагогические условия, педагогический самоанализ, рефлексия, будущий учитель, профессиональная подготовка.

O. M. HORODYSKA

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF FORMING FUTURE TEACHERS' READINESS TO PEDAGOGIC SELF-ANALYSIS

Pedagogic conditions of forming future teachers' readiness to pedagogic self-analysis have been grounded in the article, namely: development students' positive attitude to analytical activity on the level of reflection; forming the system of didactic, technological and self-analytical knowledge and skills; pedagogic accompaniment of self-analytical activity on the level of all the components of learning process; organizing scientifically grounded monitoring of results in the context of personal achievements.

Keywords: pedagogic conditions, pedagogic self-analysis, reflection, future teacher, professional training.

Самоаналіз є одним з найбільш значущих факторів удосконалення професійної практичної діяльності вчителя. Він дає можливість визначити і комплексно та глибоко проаналізувати реальний рівень сформованості педагогічної діяльності, професійної компетентності і професійних вмінь та якостей особистості, осмислити сутність проблем, недоліків і проблематичних зон, у діяльності вчителя, а також особливих достоїнств, що забезпечують успіх та ефективність професійної діяльності шкільного педагога. Лише процес самоаналізу дає змогу самостійно комплексно й об'єктивно оцінити рівень професійної компетентності, щоб визначити перспективу, тобто пріоритетні напрямки її розвитку.

Водночас актуальність проблеми зумовлена низьким рівнем сформованості готовності до здійснення самоаналізу, оскільки домінуюча (інформаційно-репродуктивна) система підготовки вчителя не спрямована на формування професійного мислення, фахової зорієнтованості вчителя. Нинішня парадигма (особистісно орієнтована) не може бути реалізована за умови недооцінювання значущості формування такої педагогічної здібності, як самоаналіз.

Потреба в самоаналізі не виникає спонтанно, раптово. Причиною часто є внутрішній конфлікт (відмінність між «Я»-реальним та «Я»-ідеальним), певні труднощі у навчально-виховній діяльності, котрі необхідно осмислити, проаналізувати як зміст і структуру цієї діяльності, а також і себе як суб'єкта навчально-виховного процесу. А проблемні ситуації у вчительській діяльності виникають мало не щодня.

Найгостріше потреба у самоаналізі виникає у студентів під час педагогічної практики, коли вони потрапляють у проблемні ситуації і для їх успішного вирішення відчувають брак теоретичних та практичних знань. Лише вдале поєднання теорії і практики може забезпечити професійну компетентність майбутнього педагога, сприятиме розвитку педагогічного мислення та формуванню професійно-педагогічних вмінь.

Питання педагогічного самоаналізу ще не повністю вивчене у педагогічно-психологічній літературі. Існують дослідження, які певним чином торкаються питань розвитку педагогічного самоаналізу (Г. Белошапка, С. Васьківська, Ю. Конаржевський, Ю. Кулюткін, Л. Плєскач, М. Поташнік, В. Чайка та ін.), але вони не вичерпують всіх питань цієї галузі і потребують подальшої розробки. У науковій літературі немає єдиного трактування поняття «педагогічний самоаналіз».

Питання формування готовності студентів до здійснення педагогічного самоаналізу є малодослідженим, не обґрунтовани педагогічні умови розвитку досліджуваного феномена.

Мета статті – обґрунтувати педагогічні умови формування готовності студентів до здійснення педагогічного самоаналізу в структурі професійної підготовки майбутнього вчителя.

Формування системи знань, умінь та компетенцій з технології педагогічного самоаналізу забезпечується дотриманням комплексу педагогічних умов, які сприяють трансформації аналітичної діяльності в інструмент управління якістю професійного становлення та охоплюють цільовий, змістовий і процесуальний компоненти професійної підготовки майбутнього вчителя.

До комплексу педагогічних умов належать: формування у студентів позитивного ставлення до аналітичної діяльності, включаючи рівень рефлексії (аналіз процесу і результатів діяльності); формування системи дидактико-технологічних і самоаналітичних знань і вмінь у процесі вивчення спецкурсу «Технологія формування готовності майбутнього вчителя до педагогічного самоаналізу»; забезпечення педагогічного супроводу самоаналітичної діяльності на рівні всіх компонентів навчально-виховного процесу; організація науково обґрунтованого моніторингу результатів навчального процесу в контексті особистісних досягнень.

Визначені умови, на нашу думку, є необхідними і достатніми, оскільки враховують освітні стандарти, на основі яких розробляються: освітньо-кваліфікаційні характеристики, освітньо-професійні програми та навчальні плани; загально-дидактичні принципи; методи, засоби та організаційні форми професійної підготовки; специфіка педагогічної та аналітичної діяльності; психологічні основи організації навчання. Критерій достатньої кількості визначених педагогічних умов передбачає визначення поняття «педагогічні умови». Воно використовується, зазвичай, у трьох значеннях. У першому значенні – це відношення предмета до оточуючих явищ, без яких він існувати не може, тобто умови створюють середовище, в якому явище виникає, існує і розвивається [3, с. 123–149]; в другому – це сукупність об'єктів (речей, процесів, відношень тощо), необхідних для виникнення, існування чи зміни якогонебудь об'єкта, в третьому – це те, від чого залежить щось інше, сутнісний компонент комплексу об'єктів (предметів, їх станів, взаємодій), із наявності якого з необхідністю випливає існування цього явища [4, с. 840].

У нашому розумінні педагогічні умови – це спеціально створене педагогічне середовище, що сприяє формуванню готовності майбутнього вчителя до педагогічного самоаналізу, і сукупність заходів (засобів, об'єктивних можливостей) навчально-виховного процесу, які забезпечують досягнення більш високого рівня самоаналітичної діяльності.

Під час організації педагогічного процесу у вищій педагогічній школі необхідно враховувати багатоміття всіх умов, що, з одного боку, сприяють розвитку тих чи інших якостей розвитку особистості, а з іншого – заважають цьому процесу.

Враховуючи складність процесу педагогічного самоаналізу та його залежність від багатьох чинників, формування готовності майбутнього вчителя до досліджуваного феномена не може задовольняти якась одна педагогічна умова чи декілька умов, не пов'язаних безпосередньо сутнісними зв'язками. Необхідний певний комплекс педагогічних умов. Відомо, що комплекс означає сукупність предметів, явищ чи властивостей, які становлять єдине ціле [2, с. 156–180]. Таким чином, комплексом педагогічних умов, необхідних для формування готовності майбутнього вчителя до педагогічного самоаналізу, є така їх сукупність, в якій кожна умова слугує досягненням однієї з послідовних конкретизованих цілей на шляху до зазначеної кінцевої мети. Кожна умова – це підґрунтя для наступної, що й характеризує їхній тісний взаємозв'язок.

Визначаючи комплекс необхідних і достатніх педагогічних умов, за яких самоаналітична діяльність буде фактором ефективної підготовки до професійної діяльності, було враховано такі положення:

- 1) успішність розробки педагогічних умов залежить від чіткості визначення основної мети, на досягнення якої спрямований навчальний процес;
- 2) ефективність педагогічних умов досягається за допомогою їх взаємозв'язків, тобто сукупності взаємодовнювальних і взаємозумовлених дій і заходів, які забезпечують досягнення результату;
- 3) в процесі реалізації педагогічних умов забезпечується мотиваційна налаштованість суб'єктів навчання на самоаналітичну діяльність, розробка структурно взаємопов'язаних алгоритмізованих програм аналізу (самоаналізу) всіх компонентів навчально-виховного процесу.

Перша педагогічна умова (формування у майбутніх вчителів позитивного ставлення до аналітичної діяльності, включаючи рівень рефлексії) спрямована на формування ставлення студентів до предмета і процесу діяльності, насамперед пізнавальної, на створення в освітньому процесі вищої педагогічної школи таких ситуацій, які дають змогу цілеспрямовано мотивувати всіх суб'єктів педагогічного процесу на самоаналітичну діяльність через знаходження кожним з них свого особистісного смислу, особистісної користі в здійсненні цієї діяльності. В результаті забезпечується розвиток у студентів такої здібності, яка, на думку В. Франкла, «дає людині можливість знаходити унікальні смисли..., приймати незалежні аутентичні рішення» [5, с. 295]. Таким чином, від того, яким мотивом спонукається діяльнісна активність суб'єкта, тобто які особистісні смисли її стимулюють, залежить ефективність та якісні особливості протікання самоаналітичної діяльності.

Ця умова спрямована на розвиток внутрішніх механізмів активності, потреби у пізнавально-практичних діях щодо покращення стану власної самоорганізації, формує готовність до самоаналітичної діяльності.

В основі пізнавальних мотивів діяльності студентів (учіння) лежить пізнавальна потреба, що пов'язана зі стійким пізнавальним інтересом, який забезпечує систематичну роботу майбутніх учителів в оволодінні фаховими психолого-педагогічними знаннями і способами професійної діяльності. Саме тому зміст навчального матеріалу повинен мати значущість для студента, визначену педагогічну мету, внутрішньопредметні і міжпредметні зв'язки, професійну спрямованість фундаментальних дисциплін, розвиток пізнавального інтересу та самостійності. Використання сучасних інформаційних технологій навчання дає змогу індивідуалізувати, диференціювати зміст, обсяг знань і послідовність їх викладання, а комп'ютерна техніка – здійснити перехід від елементарного сприймання до складних інтелектуальних процесів, активізувати діяльність суб'єктів освітнього процесу в самостійному знаходженні нових елементів знань. Немає жодної проблеми в навчально-пізнавальній діяльності, яку можна було б вирішити без пізнавальної активності, інтересу, емоційного задоволення. На думку О. Долженка, поки не буде зрозумілим смисл дисципліни з позицій потреб майбутньої професійної діяльності, тих завдань, які її вивчення допоможе вирішити, не можна очікувати від студентів творчої активності [1, с. 74].

Організація та результати експериментальної роботи свідчать, що формування позитивного ставлення до самоаналітичної діяльності виявляється у цілеспрямованості пізнавальних дій, мобільності використання знань та умінь, бажанні постійно здійснювати самоосвітню і самоаналітичну діяльність.

Реалізація першої умови забезпечується також створенням в студентській аудиторії позитивного психологічного мікроклімату, ділових стосунків, творчого настрою, тобто тих умов, що забезпечують розумову активність, підвищену працездатність, задоволення роботою, продуктивну діяльність усіх учасників освітнього процесу від постановки мети і її реалізації до контролю результатів. Тільки за умови співробітництва можна розвивати індивідуальну творчість студента щодо самовдосконалення.

Формуванню позитивного ставлення до діяльності самоаналізу сприяє організація поточного і підсумкового контролю, який спонукає студентів активно і систематично оцінювати результати навчання, вносити у нього відповідні корективи.

Реалізація другої педагогічної умови забезпечує професійну підготовку трьох видів: теоретична (оволодіння визначеними освітнім стандартом знаннями), практична (оволодіння способами застосування цих знань) і методична (оволодіння способами навчання і виховання учнів та організації освітнього процесу загальноосвітньої школи). Це необхідно враховувати для адекватної оцінки результатів навчання за чіткими критеріями якості знань: повнота, глибина, системність, оперативність, гнучкість та ін. Крім цього, процес педагогічного самоаналізу забезпечує можливість визначити якість знань в різних видах діяльності і вимагає співвіднесення різних видів знань (законів, теорій, прикладних, оцінних, методологічних знань) з елементами змісту професійної освіти і рівнем його засвоєння.

Важливим засобом формування готовності до педагогічного самоаналізу в процесі вивчення спецкурсу було моделювання операційно заданої мети аналітичної діяльності. Враховуючи структуру аналітичної діяльності, моделюванню можуть піддаватися такі її компоненти, як мотив, мета, дії, операції, умови. Моделювання мотиву аналітичної діяльності дає змогу усвідомлювати особистісну значущість цієї діяльності. Моделювання мети спрямоване на формування образу тих змін, новоутворень особистості, що можливі в процесі самоаналітичної діяльності суб'єкта. Моделювання аналітичних дій сприяє усвідомленню конкретних діяльнісних актів, які забезпечують перетворення аналітичної діяльності в засіб управління якістю професійної підготовки студентів. Моделювання аналітичних операцій полягає в плануванні конкретних способів виконання кожної дії, що визначаються умовами наявної (зовнішньої чи мисленневої) ситуації. Моделювання умов передбачає виявлення тих внутрішніх можливостей, якими володіє кожний конкретний суб'єкт, а також тих зовнішніх обставин, що регулюють цю діяльність.

На основі експериментальної роботи з'ясовано особливості усвідомлених уявлень і знань студентів про педагогічний самоаналіз. Основним джерелом цих уявлень є не рефлексія власного досвіду діяльності, а вимоги до її організації, які, зазвичай, ставляться до студентів у ситуаціях навчання. Успішно здійснювати самоаналітичну діяльність можна тоді, коли студент володіє знаннями про її предмет і способи. Часто студенти оволодівають системою знань і значно менше уваги приділяють формуванню способів діяльності. Тому необхідно формувати насамперед дії та операції, засвоївши основні групи знань: теоретико-методологічні, психолого-педагогічні і дидактико-технологічні знання (системність та осмисленість знань про самоаналіз; основні об'єкти педагогічного самоаналізу; розробка та використання моделей і технологій самоаналізу; оволодіння розумовими операціями – аналіз, синтез, узагальнення, абстрагування, конкретизація та ін.; досвід творчої діяльності (вміння виявляти проблеми, причинно-наслідкові зв'язки, формулювати гіпотези та ін.); самостійність оцінних суджень).

Організація самоаналітичної діяльності (третья умова) передбачає диференціацію та індивідуалізацію навчання, врахування особливостей розумової, мотиваційної, емоційно-вольової сфери особистості, її фізичного і психічного стану. Водночас формування самоаналітичної діяльності вимагає її алгоритмізації, тобто однозначного покрокового опису певних дій з діагностики особистісних станів та компонентів навчально-виховного процесу. Цінність алгоритмів полягає в тому, що вони забезпечують вирішення завдань більш оптимальним шляхом. Формалізація процесу самоаналітичної діяльності передбачає знаходження певної послідовності тих чи інших правил.

Розуміння освітнього процесу як специфічного за змістом та організацією виду навчально-виховного процесу вимагає розробки алгоритмів здійснення самоаналітичної діяльності на рівні кожного його компонента: аналізу ситуації; цілепокладання; планування; реалізації плану; аналізу процесу реалізації плану й одержаного результату щодо його відповідності поставленій меті. Цілеспрямованість самоаналітичної діяльності забезпечується тим, що постановка цілей здійснюється на рівні всіх елементів.

Педагогічний супровід формування самоаналізу передбачає забезпечення відповідності змісту знань інтелектуальному рівню студента, унеможливлення розумового перевантаження, втомлюваності тощо. Такий підхід вимагає комплексного використання ефективних методів, форм і засобів навчання, врахування специфіки предмета, зміни видів діяльності.

Осмислення педагогічної сутності моніторингу (четверта умова), як і будь-якого складного соціально-педагогічного явища, пов'язано з пізнанням внутрішньо властивих йому відношень, опис та інтерпретація яких повністю залежать від конкретних методологічних основ. Необхідними обставинами реалізації системної сутності моніторингу є підпорядкованість всіх компонентів моніторингу його меті, відповідність критеріїв оцінки педагогічного об'єкта його сутності, адекватність методів збору інформації критеріям оцінки, поєднання методів кількісної і якісної оцінки, узгодженість дій суб'єктів моніторингу, їх залежність від мети.

Важливо відзначити, що процесуальна сутність моніторингу вимагає дотримання таких процедур:

- забезпечення неперервності і тривалості спостереження за об'єктом;
- дотримання етапності розгортання і розвитку цього процесу;
- забезпечення послідовності виконання всіх процедур;
- врахування факторів, що впливають як позитивно, так і негативно;
- порівняння вихідної, проміжної, прикінцевої інформації кожного моніторингового циклу.

Отже, складність процесу педагогічного самоаналізу, залежність його від багатьох факторів вимагає реалізації комплексу педагогічних умов, тобто такої сукупності, в якій кожна умова є основою для наступної, слугує досягненню однієї з послідовних конкретизованих цілей на шляху до загальної мети.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці та експериментальній перевірці методики реалізації педагогічних умов формування готовності майбутніх учителів до педагогічного самоаналізу під час вивчення фахових і психолого-педагогічних дисциплін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Долженко О. В. Современные методы и технология обучения в техническом вузе: метод. пособие / О. В. Долженко, В. Л. Шатуновский. – М.: Высшая школа, 1990. – 191 с.
2. Новейший философский словарь / сост. А. А. Грицало. – Минск: Изд. В. М. Скакун, 1998. – 896 с.
3. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. – 5-е изд. – М.: Политиздат, 1987. – 590 с.
4. Философский энциклопедический словарь / гл. ред. Л. Ф. Ильичов и др. – М.: Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.
5. Франкл В. Человек в поисках смысла: сборник: пер. с англ. и нем. / В. Франкл; общ. ред. Л. Я. Гозмана, Д. А. Леонтьева. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
6. Чайка В. М. Підготовка майбутнього вчителя до саморегуляції педагогічної діяльності: монографія / В. М. Чайка; за ред. Г. В. Терещука. – Тернопіль: ТНПУ, 2006. – 275 с.